

Месіанська складова імперських концепцій Риму

Досліджується месіанська складова імперських концепцій Риму. З'ясовуються першопричини виникнення та становлення ідеологеми «Москва – третій Рим».

Ключові слова: Перший Рим, Другий Рим, Третій Рим, імперія, месіанізм, церква, концепція.

Концепція «Русского мира» потребує компаративного аналізу положень теорій Першого та Другого Риму. Виникнення та розвиток концепції «Москва – третій Рим» показує, що ідеологема слугувала спрямовуючим фактором розвитку духовної культури, церковної та державної ідеології Московського царства й Російської імперії і є адекватним запитом сьогодення.

Проблема імперських концепцій Риму привертає до себе увагу науковців різних галузей знання і з різних позицій. Ті чи інші її аспекти досліджують такі науковці, як М. Громов, О. Дугін, Р. Кісь, М. Самардак, Н.Сініцина, П.Штепа та багато інших.

Дана стаття призначена з'ясувати месіанську складову концепцій Риму. Дослідити ідеологічні та історико-релігійні першопричини виникнення та становлення ідеї Третього Риму.

Виходячи з політичної думки Стародавнього світу та епохи Середньовіччя в світі могла функціонувати одна імперія. Таке політичне переконання, яке мало місце ще в язичницьку епоху, неабиякого значення набуло вже в християнському Римі.

Якщо протягом перших трьох століть римські імператори нещадно нищили прихильників і послідовників християнства, то в 313 р., за царя Константина Великого, Міланським едиктом воно було проголошено пануючою релігією в імперії. Імператор усвідомив роль і значення християнства для зміцнення єдності держави, а тому проголосив його державною релігією, рівноправною з іншими (язичницькими) культурами. Водночас Константин сприяв формуванню християнської церкви, утвердженню її привілеїв. Як зазначає німецький історик Я. Буркхардт в праці «Час Костянтина Великого»: «Часто намагаються, проникнути в релігійну свідомість Костянтина і накреслити картину передбачуваних змін в його релігійних переконаннях. Це – абсолютно даремна праця. Відносно геніальної людини, якій честолюбство і жадання влади не залишають спокійної години, не може бути і мови про християнство і язичество, про свідому релігійність або нерелігійність; така людина по суті безрелігійна (unreligios). Якщо він, хоч одну мить, подумає про свою дійсну релігійну свідомість, то це буде фаталізм». Цей «убивчий егоїст», зрозумівши, що в християнстві полягає світова сила, користувався їм саме з цієї точки зору, в чому полягає велика заслуга Костянтина. Але останній давав певні гарантії і язичеству. Якої-небудь системи у цієї непослідовної людини марно було б шукати; була лише випадковість» [5].

Однак, постійні напади на Рим та й, навіть, та причина, що місто, в якому все нагадувало про його язичницьке минуле дало поштовх до руйнування імператорської влади і це призвело до розхитування ідеї Риму. В зв'язку з цим, центр імперії поступово переміщується на Схід. В 330 році столиця була перенесена у Візантію, який став називатись Другим Римом.

У 476 році Одоакр усунув останнього західноримського імператора Ромула Августула і проголосив себе королем. Проте, щоб закріпити своє право на управління Італією, він відправив від імені римського сенату посольство до Зенону із запевненням, що для Італії імператора не треба і що таким імператором має бути Зенон; але в той же час Одоакр просив Зенона подарувати його титулом римського патриція і уповноважити управляти Італією. Прохання Одоакра було виконане: він став узаконеним правителем Італії.

Після падіння Західної Римської імперії титул імператора, ідея світової монархії збереглися лише у Візантії. Вона об'єктивно постала з римських античних традицій. Основу політичної доктрини візантійського самодержавства становила християнська концепція богообраності імператорської влади. Вона продовжила римсько-елліністичу традицію «священства» влади, її благословення «милістю Божою». Церква з V ст. була залучена до церемонії коронації новообраних імператорів, символізувала божественне освячення їх влади. Склався пишній імператорський культ. Однак священною була не особа імператора, а його державна влада.

Релігійний та ідейний характер мали війни Візантійської імперії з Персидською імперією в VII ст. До того часу, поки функціонує поряд інша імперія, Візантія не могла утвердитися як справжня імперія. І лише після перемоги візантійського імператора Іраклія (610—641 р.р.), над Перською імперією, титул василевс (точніше, василевс – «цар царів») став офіційним титулом імператора Візантійської імперії, оскільки раніше належав персам.

Таким чином, Візантія стала другим конкретно-історичним втіленням «царства «Ромейського». Саме їй тепер, на думку константинопольського патріарха Фотія «увірена доля християнського царства і християнської церкви, що виникли з пришествя Христа і мусять перебувати до другого Його пришествя». Фотій переконаний в тому, що «як владичтво Ізраїлю тривало до пришествия Христа, так і від нас – греків, ми віруємо, не відніметься царство до другого пришествия Господа нашого Ісуса Христа». Греки не бажали проводити далі принцип пересування «Ромейського царства» і вірили, що скіпетр уселенської церковно-державної влади ніколи не випаде з їх рук. [10, с.419].

Однак, у війнах XIV – XV століть з турками-османами Візантійська імперія поступово втрачала свої володіння. Власне, це була вже не імперія, а так звана «деспотія» За цих обставин останні візантійські імператори вимушені були звернутися за допомогою до католицького Заходу. На що Захід відповідав вимогами присднатись до Західної, тобто Римо-католицької Церкви. Зрештою царгородський двір вирішив узяти участь у об'єднующому соборі в Феррарі, а потім у Флоренції (1437 – 1439), зорганізованому папою Євгенієм IV. На соборі були присутніми візантійський імператор Іоан Палеолог, Царгородський патріарх Йосиф II, представники інших східних патріархатів. Після багатомісячних дискусій Унія між Римом і Східними церквами була підписана і зіткнулася із запеклим неприйняттям Унії з боку духовенства, чернецтва та народу.

Таким чином, в 1453 р. турки-османи захопили Візантію – «Другий Рим» остаточно теж впав. Після захоплення Константинополя багато ідеологів Візантійської імперії та православ'я емігрували до Москви.

Дійсно, християнсько-православна Візантія перестала існувати, а Росія була єдиною з православною державою. Ці політичні реалії й покликали до життя ідею її духовної першості. Ідея визрівала, і в 1492 р. московський митро-

полит Зосима при викладенні «Пасхалії» – календар щорічних пасхальних свят на наступну «восьму тисячу» років – переконує, що тисячоліття бере початок з «нового царя Костянтина» і «нового Рима». Більше того, митрополит Зосима образно подав московського князя Івана III нащадком видатного візантійського василевса Костянтина, а «новим Римом» назвав Москву.

Тим самим вищесказане дає початок ідеї Третього Риму. Аргументація Зосима полягала в тому що, так як імператор Константин заснував новий Рим, а Володимир Великий охрестив Русь, то Іван Третій повинен стати імператором нового Константинополя – Москви. Класичне ж формулювання даної концепції вийшло від псковського ченця Слезарського монастиря Філофея. Російські, українські та зарубіжні науковці майже одностайно вбачають в сформульованій теорії Філофея «Москва – це Третій Рим», виключно політичний зміст. Однак, як зазначає релігійний мислитель, богослов Г. Флоровський: «Це була саме есхатологічна теорія, і у самого старця Філофея вона строго витримана в есхатологічних тонах і категоріях. «Яко два Рим падоша, а третій стоїть, а не четвертому бити»... У посланні до великого князя Філофей саме застерігає і навіть загрожує, але не славословить. Лише вже повторно ця апокаліптична схема була використана і перетлумачена офіційними книжниками в панегіричному сенсі. І тоді перетворюється на своєрідну теорію офіційного хіліазму» [15].

У посланні «велико князю дяку» М.Г. Місюрю Мунехіну Філофей писав: «... скажемо декілька слів про нинішнє преславне царювання пресветлейшого і високопрестольнейшого государя нашого, який у всій піднебесній єдиний є християнам цар і сохранитель святых божих престолів, святей уселенській апостольській церкві, що виникла замість римській і константинопольській і існуючій в граді богом бережений Москві, церкві святого і славного першого Пречистого пречистої богородиці, що одна у всесвіті красивіше сонця світиться. Так знай, боголюбець і христілюбець, що всі християнські царства прийшли до кінця і зійшлися в єдиному царстві нашого государя, згідно з пророчими книгами, і це – російське царство: бо два Рим пали, а третій стоїть, а четвертому не бувати» [12]. Ідею «Москва – третій Рим» відразу ж підхоплює місцеве духовенство. Зокрема, її використовує сам Філофей у посланні і самому московському царю Василю Івановичу в якому пропонує істинному і єдиному християнському царю взяти на себе місію єднання всіх слов'янських народів і християнських церков під скіпетром білого царя: «Так хай знає твоя державність, благочестивий цар, що всі православні царства християнської віри зійшлися в єдиному твоєму царстві: один ти у всій піднебесній християнам цар» [13].

Філофей відчував вимоги часу посттатарської Русі. Він прагнув слабкій церковній організації протиставити інституційно міцну, взаємопов'язану. Держава й Церква з єдиним організаційним осередком у Москві мусили мати, хоча б у найзагальніших рисах, однакові ідеологічні переконання. Мислитель пішов далі – він багатозначно роз'яснював теологію народу, вбачаючи потребу культу царя й Церкви, поєднаних засобами християнської містики. Такий ґрунт давав би можливість узасаднити і підтримати будь-які внутрішні й зовнішні дії, в тому числі територіальний експансіонізм. Поряд із цим духовенство витратило багато років і зусиль для того, щоб розтлумачити князям та боярам її виняткову вагу. Зокрема, видатний церковний діяч Й. Волоцький розвиваючи візантійську доктрину дійшов до такого висновку: «За своєю природою цар подібний до інших людей, але за своїм достоїнством він рівний Всевишньому Богові. Він не просто раб Божий, але Його представник, що оберігає чистоту віри та безпеку Церкви. Для цього Бог дав йому меч» [7]. М. Дьяконов інтерпретує переконання Й. Волоцького як «теократичний

абсолютизм» [7, с. 103 – 105]. Термін недосить вдалий, з точки зору сьогоденного дня, але сенс побудови історика зрозумілий: Й. Волоцький виступав за необмежену, фактично абсолютну владу московського государя за умови його православ'я. Церква вища за світську державу, але з огляду на царський духовний сан, вона підпорядкована йому, і він має також право призначати й контролювати єпископів.

«Російське релігійне покликання, покликання виняткове, пов'язується з силою та величчю російської держави, з виключним значенням російського царя. Імперіалістична спокуса входить у месіанську свідомість» [1, с. 81].

І все ж таки ця ідея набуває офіційного статусу аж у 1589 році. Таким чином, з концепції «Москва – Третій Рим» витікають есхатологічно-месіанські ідеї з політичним акцентом.

В XVII столітті поряд із ідеологією «Москва – третій Рим» постала більш популярніша в народі ідея «Святої Русі». Ідея Святої Русі інтегрує в собі в моральні чесноти святості, є її онтологічною основою. Давньоруські мислителі вбачали певну позитивну роль для державотворення Русі не лише в ратних і політичних справах, але й у своєму відлюдненні, усамітненні та самозаглибленні. «Вітчизна істинна», «горній Єрусалим», для них обов'язково вбирають в себе Руську землю. «Свята Русь» являє собою перший етнокультурний образ соборності. Ці дві ідеї приходять у зіткнення і переможцем виходить політизована імперська ідея «Москва – Третій Рим».

Але справжній «цезаропапізм», тобто втручання мирської влади в релігійну сферу, витворився за часів правління Петра I. Хоча ідеологія петровської епохи, дещо підхитнула концепцію «Москва – третій Рим». У тодішньому суспільстві панувала думка, що все що було до царювання Петра I – це невігластво та безпідставне панування релігії. Назва нової столиці – Санкт-Петербург мала за мету не лише прославлення небесного покровителя Петра I, але й набувала сприйняття столиці як про Новий Рим в політичній точці зору цієї ідеї. Тут відразу помітні відбитки Першого Риму. Зокрема, в символіці Санкт-Петербургу простежуються трансформовані відпечатки герба Ватикану, як наступниці Риму. Більше того, в столиці Росії вшановується культ святих апостолів Петра і Павла, покровителів міста Риму та й, не випадково, й в топонімі Санкт-Петербург є слово «Санкт», тобто «святий».

Отже, нова столиця набуває містичного і релігійного значення. Однак, зміст Санкт-Петербургу як Нового Риму полягає в тому, що святість там не головує, як це було в «московський період», а підпорядковується державі. Державна служба трансформується в «служение Отечеству», яке веде до спасіння душі. Петро I вважав державну службу єдиною істинною молитвою. Все це явне втручання мирського, секулярного, профанного начала в сферу релігії, та використання її в своїх цілях.

Проте, започатковувався цей процес ще під час правління Івана III. Князь прийняв татарський титул «цар», поповнивши його візантійською формулою «з Божої ласки». Можна вважати, що він вчинив так тому, що сам титул «цар» у ті часи не мав великого значення, позаяк його використовували татарські князі, а раніше він траплявся у асирійських, вавилонських, грецьких, єврейських, єгипетських правителів. Проте, московський володар не використовував термін «цар» у документах державного значення. Також російські князі перейняли спосіб правління, заснований на терорі, удосконаливши його «Божою ласкою». Як зазначає відомий мислитель М. Бердяєв духовною атмосферою Московського царства є «...східна культура християнізованого татарського царства» [3, с. 7]. Цар землі руської повинен був бути справедливим і суворим. У старих літописах обидві ці риси взаємонакладалися і не могли існувати одна без одної.

У 1710 році, після смерті патріарха Андріана, Петро I скасував патріарше управління Церквою, з 1721 до серпня 1917 року заснований ним Святійший Правлячий Синод – вищий державний орган церковно-адміністративної влади Російської імперії, що замінив собою патріарха в частині загальноцерковних функцій та зовнішніх зносин.

Повернення до ідеї Москви - Третього Риму, але в більш прихованому вигляді, приходить разом з революцією 1917 року. «Третій Рим став столицею Третього Інтернаціоналу, а ідея загального порятунку через дійсну Віру, що збереглася незайманою лише в межах Святої Русі, була замінена на місію побудови комунізму у всьому світі, вирушаючи від унікального історичного досвіду російської соціалістичної держави. Міф більшовицької Революції, соціалістичної Вітчизни і нового комуністичного порядку ідеально наклався на древні пласти колективного несвідомого» [8], - підкреслює російський політолог О. Дугін.

М. Калінін з цього приводу писав: «Ми, росіяни, є першими в історії будівничими соціалізму. Цю честь історія призначила нам, росіянам. Лише подумати: як багато це говорить! Тисячі років минуло. Все людство, вивчаючи історію, з захопленням дивуватиметься тому фактові, що такий простий наш народ перший збудував соціалізм. Це велика честь нашому народові. Та думка, що в майбутньому людство пам'ятатиме нас – зміцнює наше завзяття сьогодні... Ніколи жодна країна, жодний народ не мав так багато творчої сили і хисту, так багато героїв праці, як мав народ московський за всю його історію. Європа колись дивилася на російський народ з погордою, звисока, як на малокультурний народ. А тепер він очолює все прогресивне людство» [11, с.76]. Відомий український націоналіст Ю. Вассиян підкреслював, що Москва ж, галасуючи про «Третій Рим», у результаті дала лише більшовизм [4, с.59 – 81].

Англійський історик А. Дж. Тойнбі, зауважував, що «серйозні історичні наслідки ідеї «Москва – третій Рим» і «в середині ХХ ст, можливо, ще не розвернулися повною мірою». На думку мислителя вищезазначена концепція, обґрунтовувала право Москви використовувати авторитет Візантії, цій «блідій тині Римської імперії», «для доказу віри в безсмертя своєї універсальної держави – перш за все в політичних цілях». Ідеал, ув'язнений в понятті «Москва – Третій Рим», не удалося, вважає А. Дж. Тойнбі, зруйнувати навіть Петру I, і стара теорія поступово знайшла собі «нове вираження в термінах ідеології вестернізуючого світу [14, с.507 – 510].

З розпадом Радянського Союзу ідея «Москва - Третій Рим» отримує нове дихання, в нинішній пострадянській Москві починають проступати напівзабуті риси «Третього Риму» – у знову злетілих двоглавих орлах, у церемонії інаугурації президента, що все більше наближається до акту вінчання на царство, в усталюванні симфонії держави й церкви за старою цезарепапійською візантійською традицією [6, с.115].

Таким чином, імперсько-месіанська ідеологема «Москва – третій Рим» сформульована в XV столітті церковним мислителем постала на таких визначальних засадах російської життєвості і духовності, як православність, самодержавність, експансивність, месіанізм. Водночас, ідеологічно їх обґрунтовували та підпорядковували державно-імперським завданням.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н.А. Русская идея // Вопросы философии / Н.А. Бердяев. – М., 1990. – №1. – с. 77–144.
2. Бердяев Н.А. Русская идея // Вопросы философии / Н.А. Бердяев. – М., 1990. – №2. – с. 87–154.

3. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н.А. Бердяев – М.: Наука, 1990. – 224 с.

4. Вассиян Ю. Суспільно-філософські нариси / Ю.Вассиян. – Чикаго, 1958. – 137 с.

5. Васильев А.А. «История Византийской империи» [Электронный ресурс] / А.А. Васильев. – том 1 (Время до крестовых походов до 1081 г.) Режим доступа к изданию: <http://gumilevica.kulichki.net/VAA/vaa121.htm#vaa121para01>

6. Громов М.Н. Москва – «новосияющие Афины» // Практична філософія: Науковий журнал / М.Н. Громов. – К., 2002. — №2. – с. 112–118.

7. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації Дух і Літера [Електронний ресурс]. / Ф. Дворнік. – Київ, 2000. – 528 с. Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/dvornik/dv18.htm>

8. Дугин А. Москва: идея, доктрина, иероглиф [Электронный ресурс] / А. Дугин. – М.: Арктогея, 1997. Режим доступа к книге: <http://www.zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/98/254/43.html>

9. Дьяконов М.А. Власть московских государей. Очерки из истории политических идей древней Руси до конца XVI в. / М.А. Дьяконов – СПб., 1889. – 224 с.

10. Малинин В.Н. Старец Елеазарова монастыря Филофей и его послания / В.Н. Малинин – К.: Историко-литературное исследование, 1901. – 1026 с.

11. Панкратова А.М. Великий русский народ / А.М. Панкратова. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1952. – 183с.

12. Послание Старца Филофея к Мисирю Мунехину о неблагоприятных днях и часах. [Электронный ресурс] Режим доступа к изданию: <http://old-ru.ru/07-20.html>

13. Послание великому князю Василию об исправлении крестного знамения и о содомском блуде» [Электронный ресурс]. Режим доступа к изданию: <http://old-ru.ru/07-19.html>

14. Тойнби А. Дж. Постигание истории: сборник; [пер. с англ. Е.Д. Жаркова] / А.Дж. Тойнби. – М.: Рольф, 2001. – 640 с/

15. Флоровский Г. Пути русского богословия [Электронный ресурс] / Г. Флоровский – Париж: УМСА–Press, 1983. Режим доступа к журналу: http://krotov.info/library/f/florov/puti_00.html

Мельник Л.Н. Мессіанська складова імперських концепцій Рима

Исследуется мессіанская составляющая имперских концепций Рима. Выясняются первопричины возникновения и становления идеологии «Москва – третий Рим».

Ключевые слова: Первый Рим, Второй Рим, Третий Рим, империя, мессіанизм, церковь, концепция.

Melnyk, L.M. The messianic component of the Roman imperia concepts

The messianic component of the Roman imperia concepts is investigated in the paper. The initial causes of arising and formation of the ideology unit «Moscow is the third Rome».

Key words: First Rome, Second Rome, Third Rome, imperia, messianism, church, concept.

Гавдяк О.В. Аналіз феномену віри на основі філософських поглядів С.Гогоцького та О.Новицького	380
Мельник А.І., Мельник О.Є. Аксіологічний вимір філософсько-освітнього вчення С. Русової	388
Овчаренко К.Ф. «Трійця» Андрія Рубльова як вияв християнської любові	394
Постова Н.С. Ж.-П. Сартр і натурфілософія Ш. Бодлера	402
Крилова С.А. Краса стосунків в освітньому процесі: гендерний контекст	410
Жижек Т.А. Поняття та філософія «дослідницьких університетів»	417
Ашиток Н.І. Мовна картина світу в філософсько-освітньому дискурсі	427
Фіалко Н.А. Вища гуманітарна освіта як механізм соціалізації молоді	433
Чернова Л.П. Наука як спосіб теоретичного освоєння дійсності: перші наукові картини світу	440
Кірюхін Д.І. «Юриспруденція справедливості»: ідея імперії та проблема правового порядку	447

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Бойчук М.А. Методологічний аналіз формування і розвитку основних інститутів демократії	454
Євтюшкін І.В., Харабуга В.В. Націоналізм як інструмент політики і механізм інтеграції/деінтеграції у розвитку держав (до теорії питання)	462
Івченко О.Г. Основні характеристики людини як суб'єкта і об'єкта громадянського суспільства	474
Мельник Я.Г., Криворучко Н.В. Феномен громадянина у контексті еволюції соціально-політичних систем	481
Когут П.В. Персональний фактор в політико-владних відносинах демократичного типу	493
Полянська В.Ю. Легітимація політичної влади в сучасних ідеологічних системах	501
Польовий М.А. Загальносистемні прогностичні параметри політичного процесу ..	504
Сергєєв В.С. Політичні співтовариства в сучасному політичному процесі	511
Ставченко С.В. Комунікативні аспекти управління в умовах політичної кризи	518
Торяник В.М. Політична та економічна форми споживчого бойкоту	524
Данилюк Н.М. Визначення та визнання міри демократичності політичного режиму	530
Цокур Є.Г. Особливості функціонування громадянського суспільства в сучасній Україні та його вплив на легітимаційні процеси	535
Гороховський Д.І. Проблеми і перспективи формування та просування іміджу регіону	541
Вдовичин І.Я. Права ідея: світоглядний концепт та українська політологічна традиція	547
Равлик І.О. Характер та форми екскорпорації політичної еліти України	556
Павлова Л.І. Запровадження бікамералізму як структурно-функціональне оновлення інституту парламентаризму в сучасній Україні	563
Босак О.М. Транзитний потенціал України: сучасний стан, проблеми та перспективи	569
Балановський Я.М. Етномаргінальна субкультура (спроба соціологічного аналізу)	575
Панасюк Л.В. Мовне середовище Києва	588
Рибак А.І. Стан та напрямки реформування публічної адміністрації в Україні	594

Монолатій І.С. Політичні актори українців підавстрійських Галичини й Буковини: формалізація політичної участі	602
Міщук М.Б. Етико-моральні принципи побудови держави в поглядах Митрополита Андрея	609
Кіндратець О.М. Освіта і сталий розвиток суспільства	613
Васильчук Є.О. Соціально-психологічні характеристики сучасних молодіжних течій на прикладі панк-субкультури	621
Панченко Т.В. Перспективи реалізації принципу субсидіарності у регіональному врядуванні країн Європи	627
Москалюк А.Б. Мойсей Острогорський як політик та теоретик партології	635
Міхейченко М.А. Політична роль профспілкового руху в трудових конфліктах на території Європейського Союзу	642
Питуляк С.І. Міжнародна організація як гарант миру та безпеки: приклад соціалістичного інтернаціоналу	648
Андрущенко Т.В. Дипломатична функція міжнародних громадських організацій	655
Ошитко О.В. Сучасний стан та перспективи інформаційної політики країн Європи	663
Скребець О.В. Розгляд радянської держави в контексті імперії в сучасній російській суспільно-політичній думці	669
Цибуляк А.Г. Військово-політична концепція Російської федерації: курс на стратегічне стримування	678
Мудрик Ю.С. Особливості реалізації принципів свободи громадян, слова та преси у Польщі в контексті демократичних перетворень	692
Геник М.А. Польсько-українське примирення у політичній діяльності Володимира Мокрого	699
Коваль Н.Є. Підручник історії як інструмент політики примирення: балканський досвід	706
Штефуца В.О. Етапи становлення та розвитку виборчої системи Федеративної Республіки Німеччини	713
Мельник Л.М. Месіанська складова імперських концепцій Риму	720

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Луговський О.Г. Рецензія на монографію: Кіслов Д.В. Політична безпека масових комунікацій. – К.: МП «ЛЕСЯ», 2010.- 208 с.	726
Савенкова І.Ю. Рецензія на книгу: Nick Robins. The Corporation that Changed the World. How the East India Company Shaped the Modern Multinational. – L.: Pluto Press, 2006. – 240 p.	728

ДОДАТКИ
Політичні науки

Гавриленко І.І., Апполонова А.О. Невизнана Республіка Лакота як загроза територіальній цілісності США	731
Драч Ю.С. Культурна політика як зовнішньополітичний інструмент Франції	738
Ковбень М.М., Марусич Т.С. Санкції держав Східної Азії проти Ірану та їх вплив на двосторонні відносини з США	745
Олянич І.М. Російсько-японські відносини	755
Слущенко О.В. Значення результатів президентських виборів в Чилі в континентальному дискурсі Південної Америки	760
Холодова О.А. Підходи до інтеграції імігрантів-мусульман: німецька та британська моделі	765